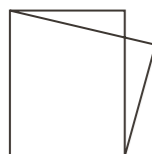

Spiritualitet og skolepolitik

Katrin Erna Hjort,
dr.phil., professor
emerita, Syddansk
Universitet

Stadig flere danske børn går i friskole frem for folkeskole. Mange folkeskoler er lukkede, og skolevalget bliver løbende mere socialt skævt. Samtidig anvender stadig flere skoler spirituelle praksisser som mindfulness, yoga og meditation. Ofte støttet af offentlige midler. Med en økonomisk analyseramme inspireret af Karl Marx kan spiritualisering af skolen forstås som kulturelle forandringsprocesser, der indebærer social fragmentering og segregering og i yderste fald politisk polarisering. Imidlertid er der intet, der tyder på, at udbuddet og efterspørgslen efter spirituelle teknikker vil falde. Spiritualiseringen af uddannelse er "big business" og bioteknologi, men også udtryk for modstand mod dagens dominerende uddannelsespolitik.

1. Sigurd og den spirituelle vending
"Far kommer hjem fra arbejde midt på eftermiddagen. Han undrer sig over, at der er så stille i huset, og skynder sig ind på sin søns værelse. Han tænker, at sønnike nok sidder begravet i et spil på sin iPad, men opdager, at den 5-årige Sigurd sidder i lotusstilling på gulvtæppet og mumler: "Aum, aum. ZIP, ZIP!". "Hvad laver du?" spørger far. "Jeg bodyscanner", siger drengen, "det har vi lært i børnehaveklassen". Privat anekdote, forår 2019 (anonymiseret, KH)

Denne case er fiktion, men konstrueret på baggrund af en fortælling fra en far, hvis barn lige er startet i børnehaveklassen. Faren er noget overrasket. Familien vil karakterisere sig selv som kulturkristne, men drengen er døbt i folkekirken, og familien havde ikke lige forestillet sig, at "han skulle være

Den akkumulationstvang, som konkurrencen på markedet indebærer, **nødvendiggør stadig nye exploitationsområder.**

buddhist". Begge forældre er akademikere, og der er en Rudolf Steiner-skole lige i nærheden, men selvom stadig flere højtuddannede vælger at sende deres børn i friskole, har Sigurds forældre valgt den lokale folkeskole. Deres begrundelse er, at deres børn skal være en del af et bredt socialt fællesskab. Det kommer imidlertid bag på dem, at Sigurd lærer at meditere i skolen. Men Sigurd er ikke alene.

Stadig flere skoler, såvel folkeskoler som friskoler, benytter sig i dag af forskellige spirituelle praksisser, dvs. ritualer inspireret af åndelige eller religiøse traditioner. Herunder som i Sigurds tilfælde mindfulness, der har rødder i hinduistiske og buddhistiske yoga-teknikker. Det foregår ofte med offentlig støtte.

I Sigurds kommune er der indgået en aftale med Dansk Center for Mindful-

ness, DCM, som er en offentlig-privat konstruktion etableret i 2013 med støtte fra Trygfonden og placeret som en del af Aarhus Universitet (DCM 2018). DCM har fra Folketingets satspuljemidler 2018-2021 modtaget 12,5 millioner til at uddanne lærere i at undervise elever i mindfulness. Kurserne er placeret over 8 uger og koster p.t. 4.375 kr. per person (Regeringen 2017 a & b). På Sigurds skole har tre lærere været på kursus. Imidlertid har en række pædagoger, SFO-medarbejdere og lærere i forbindelse med deres medarbejderudviklingssamtaler fremført, at de også gerne vil uddannes i mindfulness. Men uheldigvis viser det sig, at DCM netop har måttet lukke for tilmeldinger for lærere i grundskolen på grund af for stor efterspørgsel. I stedet undersøger skoleledelsen muligheden for kurser i "Neuro-Lingvistisk Programmering" på NLP-huset. Disse kurser kan fås til priser fra ca. 10.000 kr. og kan også

tages online (NLP-huset 2019).^{1,2} Hvad sker der her? Hvordan kan den stigende brug af spirituelle praksisser i skolen forklares, og hvilke betydninger kan den få?

Den teoretiske analyseramme i denne artikel er en videreudvikling af Karl Marx' (1818-1883) beskrivelse af de *reelle subsumptionsprocesser*, hvor nye materielle og immaterielle genstandsområder bliver udnyttet, udviklet og afviklet med økonomisk formål for øje. Som jeg vil beskrive nærmere i afsnit 2, "Den spirituelle økonomi", udvider jeg antallet af reelle subsumptionsprocesser fra to til fem. Den femte reelle subsumption, der baserer sig på menneskers religiøse eller åndelige søgen, benævner jeg "Den spirituelle økonomi". Med hensyn til empirisk materiale bygger artiklen dels på den ovenfor citerede, anonymiserede case, dels på kvantitative data hentet

fra bl.a. Undervisningsministeriet 2018 a, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 20 a & b, Dansk Friskoleforening 2017 a & b samt på informationer fra tre nye friskolers hjemmesider (yderligere referencer nedenfor).

Min argumentation er, at spiritualiseringen i skolen kan forklares som en del af selvforstærkende samfundsmæssige forandringsprocesser præget af *kulturel fragmentering og social segregering*, der kan betyde polarisering og politisering, Overnationale forandringsprocesser sætter spiritualiteten på dagsordenen som *big business* og *bio-magt* – nye former for styring og selvstyring – men også som nye former for *meningsskabelse* og *mestrings*. Interessen for det spirituelle kan fortolkes som et symptom på utilpashed eller uenighed med samtidens danske skolepolitik og undervisningspraksis. En form for modvilje eller modstand, der henter sin legitimitet i – og måske revitaliserer – historiske, nationale skoletanker som Chresten Kolds (1816-1870) visioner om en åndelig vækkelse i skolen og N.F.S. Grundtvigs (1783-1872) ønsker om fællesskab og forældreindflydelse (Korsgaard 2012). Denne form for modstand muliggøres bl.a. af, at vi i Danmark – som vi vil vende tilbage til – ikke har skolepligt, men undervisningspligt, og at forældre har ret til selv at stifte og drive Frie Skoler. Men modstanden kan også trives i folkeskolen.

I det følgende vil jeg i afsnit 2 karakterisere *”Den spirituelle økonomi”* med fokus på, hvordan spiritualitet er blevet et forretningsområde inden for uddannelsessektoren (Karl Marx 1857, Hans-Jørgen Schanz 1973, Hans Jørgen Thomsen 1975). I afsnit 3 om *”Den*

spirituelle vending” redegør jeg for State of The Art: Hvad ved vi fra international og national forskning om spiritualiseringen af skolen og dennes konsekvenser i retning af segregering og reduceret social mobilitet? Stef Aupers & Dick Houtmans tværnationale undersøgelser peger bl.a. på, at stadigt flere europæere praktiserer, hvad Aupers & Houtman betegner som *”post-kristen”* spiritualitet eller *”semi- eller multireligiøsitet”*. Robert Putnam (2016) beskriver, at stadig flere elever i USA går på kulturelt homogene eller socialt isolerede skoler. Begge tendenser kan genfindes i Danmark også i folkeskolen (Analyse og Tal 2017; Dansk Friskoleforening 2017 a & b; Danske Privatskoler 2018; Danmarks Lærerforening 2019).

I afsnit 4, *”Folkeskolen kontra friskolerne”*, snævres fokus derfor yderligere ind til det specielle ved den danske skolesituation, hvor vi med bl.a. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2019 a og b) kan konstatere et fald i tilgangen til folkeskolen, en vækst i tilgangen til de Frie Skoler og en øget social skævhed i uddannelsesvalget. Det er anledningen til en nærmere sammenligning af vilkår og betingelser for de to skoletyper i afsnit 5 om *”Markedsituationen”*. Hvilke styrker og svagheder, muligheder og risici har skolerne i konkurrencen på skolemarkedet fremover? Det vil bl.a. afhænge af forældrenes valg mønstre, som vi zoomer ind på i afsnit 6, *”Forældrenes skolevalg”*. De nyeste undersøgelser foretaget for Nationalt Center for Skoleforskning AU/DPU (Epinion 2017) tyder på, at det ikke er usandsynligt, at gruppen af veluddannede forældre, der søger muligheder for egalitære magtrelationer og mangfoldighed, vil vokse. Derfor er det heller ikke

urealistisk at forestille sig en voksende efterspørgsel efter forskellige former for selvdefineret spirituel praksis i skolen i fremtiden. Afsnittet rundes af med tre eksempler på nye forældredrevne storkøbenhavnske skoler, der – netop fordi de er forældre styrede – er meget forskellige, men som alle tre kobler sig på en spirituel diskurs og benytter sig af meditation. Afsnit 7, *”Spiritualiseringen i skolen”*, rummer resultater samt en konklusion, der diskuterer, hvorvidt spiritualiseringen ikke kun er forretning, men også frihedsforsøg, og til slut perspektiveres til casen om Sigurd.

Men først den spirituelle økonomi:

2. Den spirituelle økonomi

I min doktordisputats, *Farvelfærdsstaten*, arbejdede jeg ud fra et kritisk teoretisk perspektiv med at udvikle en analysemodel til forståelse af, hvad jeg betegner som den spirituelle økonomi (Hjort 2012; Hjort 2013 a & b).³ Udgangspunktet var Karl Marx’ definition fra *Grundrisse* af formel og reel subsumption og hans forståelse af, hvordan den akkumulationstvang, som konkurrencen på markedet indebærer, nødvendiggør stadig nye eksploitationsområder. Stadig nye materielle og immaterielle *”fænomener”*, der på forskellig vis kan opfylde menneskelige behov, gøres til *”genstande”*, der kan købes og sælges på måder, der kan generere profit. Det teoretiske begreb er *”kapitalens formsubsumptive interventionspotens”*. Min argumentation her er, at vi i øjeblikket oplever *en femte reel subsumtion*, hvor den åndelige søgen bliver et nyt globalt forretningsgrundlag (Marx 1857; Schanz 1973; Thomsen 1975).

		Genstand	Videnskab og teknologi	Lokalisering
1.RS	INDUSTRI ARBEJDE	Den døde natur	Naturvidenskab: fysik og kemi. Stationær energi (damp, kul)	Lokalt Nationalt
2. RS	LANDBRUGSARBEJDE	Den levende natur	Naturvidenskab: biologi, geologi Mobil energi (benzin, el) Gentechnologi	Nationalt Internationalt
3. RS	KOGNITIVT ARBEJDE	Menneskers intellekt og symboler	Systemteori og computerscience Informationsteknologi	Multinationalt
4. RS	AFFEKTIVT ARBEJDE	Menneskers sind og kroppe	Psy-sciences, Self-technologies, Bio-sciences, Bio-technologies	Lokalt Transnationalt
5. RS	SPIRITUELT ARBEJDE	Menneskers åndelige eller religiøse søgen	Neuro-sciences, Meditationsteknikker Revitalisering af etik, mystik og metafysik.	”Transglobalt”

Model 1

Det skal understreges, at dette ikke er en periodisering. De forskellige subsumptionsformer kan leve samtidigt, oftest som del i en international arbejdsdeling. Det kan f.eks. forekomme kontraintuitivt, at landbruget ofte inddrages i valoriseringsprocesserne tidligere end det industrielle arbejde. Modellen er en analytisk model, hvor analyse-spørgsmålene er: Hvad bliver udgrænset – fraværende og potentielt nærværende – når det menneskelige arbejde bliver organiseret på bestemte måder? Hvad etableres som selvstændige aktivitetsområder med egen viden, teknologi og mission? Og hvad kan på et tidspunkt subsumeres reelt, dvs. kommodificeres, kommercialiseres og kapitaliseres?

Med den femte reelle subsumtion har den åndelige søgen meldt sig som et

område, modernitetens instrumentelle rationalitet har ekskluderet – og dermed eksponeret – men som nu kan antage former, der kan inddrages i de økonomiske valoriseringsprocesser. Håbet om – på et religiøst eller sekulært fundament – at etablere stabiliserende værdier i en løbsk verden kan danne udgangspunkt for helt nye typer virksomhed, hvis genstand kan blive troen – metafysikken – af hvilken art den end monne blive. Det nye er ikke, at religion og penge knyttes sammen. Jævnfør en række af de store kirkesamfund. Det nye er, at troen i stigende grad og på nye måder bliver områder, der kan investeres i med henblik på afkast.

Mulighederne er nye *”utopiske horisonter”*, som Ulrike Prokop formulerer det (Prokop 1975). Håbet om at udfolde

det udgrænsede, det fantaserede og potentielt fantastiske. Men nye produktionsmåder udfolder sig også i nye magtrelationer, og her kan man med Nikolas Rose (1999) og Michel Foucault (1980) spørge, om den spirituelle økonomi ikke også fungerer som bioteknologi. Styring og selvstyring, der tjener det formål at håndtere den stress og uro, Hartmut Rosa skriver, er følgen af den tidsmæssige acceleration i det hypermoderne samfund (Rosa 2013).

Men hvordan manifesterer den spirituelle økonomi sig empirisk? Hvad siger State of the Art?

3. Den spirituelle vending

Den mest omfattende nyere analyse af samtidens forandringer i religiøs orientering er foretaget af de hollandske reli-

gionsforskere Stef Aupers & Dick Houtman (2007). Gennem en kombination af kvantitative og kvalitative data har de foretaget en analyse af, hvad de betegner som *"The Spiritual Turn"* i perioden 1981-2000 i 14 vestlige lande, herunder Danmark. Aupers & Houtman har bl.a. spurgt om respondenternes forhold til organiserede trossamfund, om hvorvidt de tror på noget spirituelt større end mennesket, og om hvorvidt de betragter sig selv som overbeviste ateister. 92 % af 61.342 kan kategoriseres som havende en affinitet for, hvad Aupers & Houtman benævner som *post-kristen spiritualitet, semi-religiositet, multispiritualitet* eller det *selvsakrale*. Dvs. respondenterne erklærer sig som ikke-havende noget afgørende tilknytningsforhold til et trossamfund, men de tror ikke desto mindre på eksistensen af noget metafysisk. Når det kommer til de nationale forskelle, så fører Irland, USA, Belgien og Holland med hensyn til stigning i post-kristen spiritualitet. Italien og Island ligger i bunden. Danmark indtager en middelposition med en mindre stigning. Væksten er tilsyneladende størst i de nationer, der som udgangspunkt er blandede mht. religiøst tilhørsforhold.

Aktuelle danske, mindre omfattende analyser viser samme paradoksale forhold mellem trossamfund og tro på noget metafysisk. På den ene side spiller troen en stadig mindre rolle for befolkningen. Eksempelvis erklærer ca. halvdelen af danskerne i 2016 sig enige i udsagnet: "Religion er ikke meget vigtigt i mit liv". I folkekirken er andelen af ikke-troende steget fra 31 til 48 % i perioden 2011-2017. På den anden side tilkendegiver stadig flere, at de forholder sig til forskellige former for semireligiøs eller multireligiøs tænkning med inspiration fra mange

forskellige religioner fra mange forskellige steder på kloden. I 2016 siger 25 % ja til, at de tror på engle. 52 % mener, at "der er mere mellem himmel og jord", og at der findes sandheder i mange religioner (Köningsfeldt 2016; Elkjær 2017; Tagmose 2016; Birk 2017). Men hvilke sociale konsekvenser kan en sådan form for spirituel vending have på uddannelsesområdet?

En ny undersøgelse fra USA tyder på *stigende ulighed i muligheder*. Robert Putnams undersøgelse "Our Kids" er baseret på kvantitative data samt 100 kvalitative interviews med unge og deres forældre om, hvordan det er at vokse op i deres lokalområde henholdsvis i dag og på deres forældrenes tid. Mødre og døtre er blevet interviewet sammen. Fædre og sønner sammen. Afsættet for undersøgelsen er "den amerikanske drøm", som Putnam formulerer den: "Alle skal have en fair start på livet og mulighed for succes." Men empirien viser, at det i stadig mindre grad bliver tilfældet, fordi kulturen præges af fragmentering og segregering. De sociale grupper isolerer sig fra hinanden, så børn fra familier med sociale udfordringer ikke længere får samme adgang til naboer med ressourcer som for en generation siden. Det kan f.eks. dreje sig om legeaftaler og måltider i kammeraters hjem, kørsel til og fra sport og andre fritidsaktiviteter eller rådgivning og anbefaling i forbindelse med fritidsjob, praktik- og lærepladser. Putnams budskab er: "Det kræver et fællesskab at opdrage et barn" ("*It takes a community to raise a child*") (Putnam, 2016).

Når vi kommer til Danmark, så har Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, på baggrund af tal fra Danmarks Statistik

lavet en analyse, der viser, at danske børn i stigende grad bor i opdelt nabolag, ganske som Putnam beskriver det i USA. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd viser, at siden 2008 har 24.000 folkeskoleelever oplevet, at deres skoler er lukket, og har lavet et landkort over andelen af, hvad de definerer som "*blandede skoler*" i de danske kommuner. At være en blandet kommune kræver, at der er 10-30 % af forældrene i hver indkomstgruppe. I perioden 2007 til 2016 er andelen af blandede skoler faldet fra 31 til 10. Til gengæld er andelen af *socialt ensartede skoler* steget fra 11-25 %, og stadigt flere børn bor i områder, hvor naboerne har samme baggrund som dem selv. Overgang fra leje- til ejerboliger forstærker effekten. Det gælder især børn, hvis forældre er uden for arbejdsmarkedet, samt overklassens børn. Halvdelen af overklassebørnenes naboer er selv fra overklassen eller den højere middelklasse. Det er en meget høj overrepræsentation i forhold til hele befolkningen, hvor kun omkring 20 % tilhører de to klasser. Blandt skolerne går den samme opdeling igen. *De sociale klasser i Danmark – især i toppen og bunden – lukker sig om sig selv* (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2019 a & b).

Denne segregering kan – som i USA – få konsekvenser for den sociale mobilitet. Bente Jensen (2005, 2007) peger f.eks. i en undersøgelse fra fire danske kommuner på den såkaldte *kammeratskabseffekt*. Blandede institutioner, hvor maksimum en tredjedel har "anden etnisk baggrund", har en positiv betydning for alle elevers skolepræstationer (Jensen 2005, 2007).

Men er forandringerne i Danmark blot en kopi af internationale tendenser? Har

De Frie Skoler er muliggjorte, fordi vi har undervisningspligt, men ikke skolepligt.

Danmark ikke nationale særtræk inden for uddannelsesområder? Hvad betyder det, at vi i Danmark har et frit skolevalg, herunder et valg mellem folkeskoler og de Frie Skoler?

4. Folkeskolen kontra friskolerne

I Danmark går langt de fleste grundskoleelever i folkeskoler, men mange går også i en fri grundskole. De Frie Skoler er muliggjorte, fordi vi har undervisningspligt, men ikke skolepligt. Forældre må undervise deres børn hjemme, eller de kan sende dem i en fri skole, som de selv har mulighed for at oprette og drive. Såvel hjemmeundervisning som Frie Skoler skal dog underkastes tilsyn for at sikre, at undervisningen står mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen, og om skolen i sit formål og hele sit virke lever op til kravet om frihed og folkestyre.

"Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati".

Folkeskolens formålsparagraf, stk. 3. Børne- og Undervisningsministeriet 2019

Betegnelsen frie grundskoler er imidlertid en bred betegnelse, der dækker skoler med meget forskellige vilkår og forpligtelser. Blandt de Frie Skoler kan der skelnes mellem lilleskoler, friskoler og privatskoler, der kan være organiserede i henholdsvis Lilleskolernes Sammenlutning (<http://lilleskolerne.dk>), Dansk Friskoleforening (<http://friskolerne.dk>) og Danmarks Private Skoler (<http://privateskoler.dk>).

På grund af retten til forældreindflydelse kan de forskellige Frie Skolers praksis være meget forskellig. Alle tre skoletyper kan være sekulære eller idé-bårne, dvs. basere sig på særlige pædagogiske tanker som Freinet-skolerne. Men de kan også være religiøse som Rudolf Steiner-skolerne, de muslimske friskoler eller de katolske privatskoler, og de kan som de private internationale skoler være defineret sprogligt/kulturelt.

I 2018/2019 går et antal på ca. 700.000 elever i grundskolen. Antallet af elever i grundskolen har været svagt stigende fra 2013/2014, men tallene fra 2017/2018 viser et lille fald parallelt med et faldende børnetal. *Andelen* af samtlige elever, der går i folkeskolen, er mindsket siden skoleåret 2010/2011. I alt er andelen af

elever i folkeskolen faldet med 3 % i løbet af de sidste 8 år, mens andelen af elever i de Frie Skoler, herunder private, internationale skoler, friskoler og lilleskoler, er steget med 4 %. I skoleåret 2018/2019 går *78,8 % i folkeskole, mens 17,8 % går i en Fri Skole*. Desuden går nogle elever på efterskoler, specialskoler, dagbehandlingstilbud og ungdomsskoler. Stigningen i andelen af de Frie Skolers elever er størst i såkaldte "udkantsområder" som Ringsted og Stevn. Selve andelen er dog størst i Storkøbenhavnområdet, p.t. mellem 26-28 % (Undervisningsministeriet 2019).

Hvis vi ser på de Frie Skolers elever samlet, så har de en "gennemsnitlig" kulturel og social baggrund, men hvis man sammenligner eleverne på de forskellige skoletyper, så skiller *privatskoleeleverne* sig ud (Allerup 2017). De har i forhold til landsgennemsnittet den stærkeste sociale baggrund og flest akademisk uddannede blandt forældrene.⁴ Fædre til børn på privatskoler har en gennemsnitlig indkomst på næsten 29.000 mere om året, og mødre til privatskoleelever godt 8.500 kr. mere end mødre til folkeskoleelever. Familier med en husstandsindtægt på over 900.000 har 8 % større sandsynlighed for at vælge

privatskole frem for folkeskole. Denne sociale skævhed reproduceres også i elevernes karakterer (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2018).

Den sociale skævhed i uddannelsesvalget udlignes imidlertid af, at der – især i København og på Frederiksberg – er en høj andel af forældre med lav indkomst og lavt uddannelsesniveau såvel på de religiøse som på de sekulære skoler. Eksempelvis har de muslimske friskoleelever ikke nogen speciel privilegeret baggrund mht. uddannelse og økonomi. Til gengæld ser det ud til, at interessen for de religiøse skoler, herunder de katolske, er større blandt muslimske efterkommere, der er født i Danmark, selvom deres forældre ikke er, end blandt indvandrere født i udlandet⁵ (Friskoleforeningen 2017 a & b; Dansk Friskoleforening 2017 a & b; Analyse og Tal 2017; Kristeligt Dagblad 2008).

I alt ser vi dog for tiden et *fald i folkeskolens elevtilgang*, en *stigning i*

tilgangen til de Frie Skoler samt en *forstærket social skævhed* i uddannelsesvalget. Det er en anledning til at se nærmere på fællestræk og forskelle mellem de to skoletyper. Hvordan er de vilkår og betingelser, de skal leve med, og hvad kan det betyde for deres position på skolemarkedet?

5. Markedssituationen

Alle grundskoler i Danmark er som nævnt forpligtede over for folkeskolens *formålsparagraf*, men med hensyn til ministeriets bekendtgørelser så er det privatskolernes frie valg, hvis de vælger at følge dem, ligesom det er valgfrit for friskoler og lilleskoler. De *nationale test*, som er obligatoriske i folkeskolen, er valgfri på privatskolerne og fravælges på friskoler og lilleskoler. I folkeskolen og på privatskolerne aflægges folkeskolens *afgangseksaminer*, men nogle af friskolerne og lilleskolerne vælger også, at deres elever kan tage afgangseksaminerne, så de kan forberede sig på optagelse på de gymnasiale uddan-

nelser. PISA-testene fordeles hvert år af ministeriet via lodtrækning. For de udtrukne folkeskoler er de obligatoriske, mens de Frie Skoler kan takke nej, hvis de udtrækkes. Til gengæld registreres alle grundskoler, efterskoler og gymnasiale uddannelser i det såkaldte *"data-varehus"*, som er en offentligt tilgængelig ministeriel database, hvor alle skoler bl.a. registreres for deres *"socioøkonomiske løftekraft"*. Den socioøkonomiske løftekraft defineres som i hvilket omfang, de enkelte skoler er i stand til at *"løfte"* elevernes resultater i forhold til, hvad de statistisk set skulle kunne præstere set i relation til deres forældres økonomiske og uddannelsesmæssige ressourcer. Tallene fra datavarehuset kan bruges af forældre i forbindelse med skolevalg og -fravalg, men de kan være vanskelige at orientere sig i, da de er kontraintuitive. Et minustal betyder ikke, at en skole scorer under det forventelige, men tværtimod *over* (Datavarehuset 2018).

	Folkeskoler	Privatskoler	Friskoler	Lilleskoler
<i>Folkeskolens formålsparagraf</i>	Obligatorisk	Obligatorisk	Obligatorisk	Obligatorisk
<i>UM's bekendtgørelser Fælles Mål, læseplaner og vejledninger</i>	Obligatorisk	Valgfrit	Valgfrit	Valgfrit
<i>Nationale Test</i>	Obligatorisk	Valgfrit	Fravalg	Fravalg
<i>Folkeskolens afgangsprøver</i>	Obligatorisk	Valgfrit	Valgfrit	Valgfrit
<i>PISA</i>	Obligatorisk ved udtrækning	Valgfrit ved udtrækning	Valgfrit ved udtrækning	Valgfrit ved udtrækning
<i>Registrering i Datavarehus</i>	Obligatorisk	Obligatorisk	Obligatorisk	Obligatorisk

Model 2

Diversiteten gælder imidlertid ikke kun det formelle lovgivningsmæssige omkring skoledrift i Danmark, men også

de mere "bløde styringsparametre" som finansiering, fordeling af elever og spørgsmålet om forkyndelse. Hvilke

former for frihed eller relativ autonomi har skolerne på disse områder?

	Folkeskoler	Privatskoler	Friskoler	Lilleskoler
<i>Finansiering</i>	Fuld finansiering	Koblingsprocent	Koblingsprocent	Koblingsprocent
<i>Fordeling</i>	Frit skolevalg	Optage/bortvise	Optage/bortvise	Optage/bortvise
<i>Forkyndelse</i>	Forbudt	Valgfrit	Valgfrit	Valgfrit

Model 3

Folkeskolerne er som kommunale skoler fuldt offentligt finansierede. De Frie Skoler modtager offentlig støtte på baggrund af en politisk besluttet koblingsprocent, der angiver, hvor stor en andel af, hvad en folkeskoleelev koster i gennemsnit, de øvrige grundskoler skal modtage som offentligt tilskud pr. elev. Koblingsprocenten har svinget frem og tilbage, men er siden 2015 hævet fra 71 % til 76 %, hvor den befinder sig p.t. (Risbøl 2019). Derudover fastsætter de Frie Skole selv skolepengene med det forbehold, at hvis de sættes lavere end 24 % af, hvad en folkeskoleelev koster, sættes den offentlige støtte ned. Priserne kan svinge fra den dyreste, Copenhagen International School, der arbejder med et angelsaksisk curriculum og koster godt 100.000 om året, til et gennemsnit på 14.000, der kan rumme SFO, søskenderabat og evt.

socialt begrundede stipendier (Lund et al. 2016). Hvis forældrene i forlængelse af princippet om "frit skolevalg" ønsker deres børn optaget i en folkeskole, der ligger uden for det kommunalt fastlagte skoledistrikt, de bor i, så kan folkeskolerne vælge at optage dem, hvis de har plads. Men de Frie Skoler kan selv beslutte, hvem de vil optage, og de kan i modsætning til folkeskolerne bortvise elever. Folkeskolerne kan kun bortvise, hvis de har et alternativt. Elever på de Frie Skoler har dog ifølge FN's børnekonvention ret til at blive hørt i sager om bortvisning (Børne- og Undervisningsministeriet 8. marts 2019).

Med hensyn til forkyndelse, så er faget kristendomsundskab i den ministerielle bekendtgørelse defineret som et fag, der ikke er forkyndende, men som formidler

viden om religionshistorie, kulturelle og filosofiske problemstillinger og ikke missionerer. Der bedes f.eks. ikke fadervor. Skolelederen kan dog give tilladelse til, at eleverne frivilligt deltager i julegudstjeneste og konfirmationsforberedelse (Folketinget 2010). På nogle gymnasier er der oprettet bederum, hvor alle i princippet kan søge ro til fordybelse eller bøn, men på enkelte skoler har man valgt at lukke bederummene, fordi de angiveligt gav anledning til social mobning eller polarisering mellem grupper af elever (Folkeskolen.dk, 2016).

Hvis man sammenligner folke- og friskolernes styrker og svagheder, som om de var aktører på et marked, så kunne en model se således ud:

	Styrker	Svagheder	Muligheder	Trusler
<i>Folkeskolen</i>	Sikkerhed	Standardisering	Selvfølgelighed	Statustab
<i>De Frie Skoler</i>	Selvstændighed	Segregering	Socialitet	Stridigheder

Model 4

Folkeskolen giver den sikkerhed, som læreplaner og bekendtgørelse udstikker, men de er også bundet af standardisering, dvs. har ikke samme muligheder for at eksperimentere og differentiere sig på markedet som de Frie Skoler. De Frie Skoler har en udstrakt selvstændighed, men svagheden kan blive segregering og social isolation. Med hensyn til fremtidige muligheder, så kan folkeskolen blive "det selvfølgeligelige valg", som forældre naturligt vælger som førsteprioritet, men folkeskolen kan også lide et statustab og blive betragtet som det sted, hvor børn bliver indskrevet, hvis de ikke har andre valg. De Frie Skoler har muligheder for at tilbyde socialitet i form af et social og kulturelt fællesskab mellem ligesindede. Men de kan være truede, hvis de bliver en brik i stridigheder mellem forskellige mere eller mindre politisk definerede grupper, der f.eks. i forbindelse med kamp om koblingskvotienten positionerer hinanden som forkælet overklasse eller forstenede klassekæmpere (Olsen et al. 2014; Lind 2017; Hansen 2018; via.dk 2019).

Spørgsmålet er så, om forældre vælger skoler i forhold til sådanne rationelle kalkulationer. Hvad ved vi om, hvordan danske forældre vælger skole?

6. Forældrenes skolevalg

Nationalt Center for Skoleforskning AU/DPU har netop udgivet en analyse af "Forældres Skolevalg" (2019). Analysen bygger på et spørgeskema samt på interviews med en mindre gruppe forældre. Analysen rummer interessante pointer, der afmonterer nogle almindelige for-forståelser af forældres valg mellem folkeskoler og diverse Frie Skoler (Epinion 2017).

Som udgangspunkt skelner analysen mellem på den ene side *rationaler* – manifesterede og ikke-manifesterede begrundelser for at have bestemte mål – og på den anden side *strategier*, dvs. de metoder forældrene tager brug for at nå deres mål. Analysen kategoriserer forældrene i fire kategorier: "*De lokale*", for hvem det er vigtigt, at skole og kammerater er tæt på (4 %). "*De ambitiøse*", hvor ressourcestærke forældre og en lav andel to-sprogede er vigtigt (19 %). "*De pragmatiske*", hvor små klasser og et stærkt fagligt fokus er centralt (42 %). Samt "*De fællesskabsorienterede*", for hvem involvering af forældre og børn, et socialt fokus og *mangfoldighed* vejer tungt (25 %).

En interessant pointe er, at valget mellem folkeskoler og de Frie Skoler *ikke* relaterer sig entydigt til den sociale baggrund. Forældre med samme baggrund kan have forskellige præferencer. Dog har forældre med lang videregående uddannelse signifikant større tilbøjelighed til at vælge en Fri Skole. Forældre med kortere uddannelser og lavere socioøkonomisk status placerer sig ikke markant i nogen speciel gruppe. Skolevalget bidrager således ikke i sig selv til social stratifikation. Alle vil have "*glade og robuste børn*" med et grundlæggende *fagligt* fundament, og de tror på, at dette kan opnås på tværs af alle skoletyper. Generelt er der stor opbakning bag folkeskolen, men konsekvenserne af skolereform og inklusionsdagsorden bekymrer og kan sætte forældrene i et dilemma. Det *praktisk logistiske* i hverdagen (transport, fritidsaktiviteter) spiller en stor rolle. *Økonomi* en lille rolle.

Til gengæld er der tydelige forskelle i forældrenes måder at søge på. Det er

markant, at forældrene med den højeste sociale status tager mere *opsøgende eller undersøgende* metoder i brug for at nå deres mål: at finde en skole, hvor de sympatiserer med læringsforståelsen og den kultur, der sætter rammerne for relationerne mellem voksne og børn. De fællesskabsorienterede er specielt opsøgende og undersøgende med hensyn til skolevalg. De bruger aktivt sociale netværk til at orientere sig og har ofte en plan B, hvis deres barn ikke skulle trives. 25 % af denne gruppe forældre vælger de Frie Skoler.

Så i takt med en demografisk udvikling i retning af øget koncentration af højtuddannede i storbyerne er det ikke usandsynligt, at vi ser en voksende gruppe af fællesskabsorienterede, der både ønsker *selv-involvering og selv-udvikling* (det selv-sakrale, som Aupers & Houtman begrebssætter det) og mangfoldighed (eller med Aupers & Houtman, multi-spiritualitet). Det vil betyde et voksende potentiale for rekruttering til skoler, der på mere eller mindre forpligtende vis benytter sig af spirituelle praksisser. Hvordan kan det f.eks. udmønte sig?

Her er tre eksempler på nye Frie Skoler, der er stiftet af forældre i Københavnsområdet i 2018, og som alle tre har meditation på programmet. Skolerne er valgt for at illustrere diversiteten i spiritualiseringen i de Frie Skoler, men netop på grund af diversiteten repræsenterer de kun sig selv. Fælles for dem er dog, at de trækker på en spirituel eller religiøs diskurs. (Alle citater og informationer er hentet fra skolernes egne hjemmesider).

Mange private virksomheder indskrives i dag i en religiøs eller spirituel diskurs med begreber som mission, vision og

passion eller værdier (Lederindsigt 2019). Passionsbegrebet har også optrådt hyppigt, når de almene gymnasier har annonceret efter nye ledere (Abrahamson & Hjort, 2017). Det gælder også, når disse tre nye Frie Skoler præsenterer sig selv på deres hjemmesider:

"Den Frie Fakkell" på Christianshavn: ""Vi vil lave en skole, der er med til at tænde børnenes indre flamme (...) Hvorfor ikke bruge tid på børnenes interesser? (...) Hvis børnene styrkes i det, de er gode til og interesserer sig for (deres talenter og passioner) står de stærkere og med mere selvtillid når de er færdige med skolen. (...) Vi vil gerne implementere daglig meditation i skolen. Det giver god mening, når der er så massive forskningsbaserede resultater, der viser, hvor gavnligt det er for os at meditere – særligt i en verden, der bliver mere hektisk, mere online og mere "på faktor" "" (www.denriefakkell.dk).

Den diskurs, Den Frie Fakkell benytter sig af, kan karakteriseres som en *oplysningsdiskurs*. Med begrebet "Den Frie Fakkell" refererer skolen eksplicit til den (natur-)videnskabelige forsker Albert Einsteins (1879-1955) udtalelser. Der lægges vægt på forskningsbasering eller evidens, fremskridt, fremtid, konfliktløsning, eksperimenter og risikovillighed. Bestyrelsens medlemmer, der repræsenterer forældre kredsen, har videregående uddannelser. Skolen er organiseret i Lilleskolernes Sammenslutning. Hvis koblingsprocenten sættes ned fra 76 til 75 %, så vil det koste skolen ca. 80.000 kr. svarende til to lærerlønninger (Skoleliv 20.05.19).

- *Den Grønne Friskole* på Amager: ""En skole, hvor du lærer både praktik og

teori som håndværk, madlavning, havebrug, dans, yoga, meditation. En skole, hvor du får en dyb og sanselig indsigt i naturen. Du lærer om naturens fantastiske kredsløb og hvor din plads er, og hvordan du respekterer og passer på naturen. En skole, hvor du er med til at bestemme, hvad din tid skal bruges på, så du kan eksperimentere og fordybe dig i det, du interesserer dig for"" (http://dengroennefriskole.dk).

Diskursen her kan beskrives som en dannelsesdiskurs. Der lægges vægt på elevernes egen motivation og fordybelse, et humanistisk menneskesyn, historiske værdier samt en idealistisk naturforståelse, der kan give mindelser om tysk romantik. Tankegangen giver associationer til Jean-Jacques Rousseaus beskrivelse af den frie opdragelse i Emile [1762]. I bestyrelsen er repræsentanter for dansk medie- og kulturliv. Skolen er medlem af Dansk Friskoleforening. Hvis koblingsprocenten sættes ned til 75 %, vil det betyde ca. 500.000 mindre.

- *Unity Skolen* i Ballerup vil: ""arbejde målrettet med at give eleverne en forståelse for, hvordan kost, idræt og kultur skal spille sammen for *den moderne dansker*. Ydermere klædes eleverne på med den moderne religiøse tankesæt, som går op i en højere samspil med det danske menneske. Skolens formål er at skabe stærke og uafhængige individer uanset race, religion og etnicitet men med dyb forståelse for deres *religiøse, etniske og kulturelle værdier*."" (https://Unityskolen.dk).

Unity Skolen præsenterer ikke sig selv som en religiøs skole, men der tales om en moderne (dansk) spiritualitet

eller *multi-religiøsitet*, der rummer en dyb forståelse af menneskers religiøse, etniske og kulturelle værdier. Navnene på bestyrelsesmedlemmerne er på persisk/farsi og urdu, der tales i Pakistan og Afghanistan. Skolen er organiseret i "Dansk Friskoleforening". Hvis koblingsprocenten sættes ned til 75 %, betyder det 125.000 mindre.

Men hvad vil der ske med spiritualiseringen af skolen i fremtiden? Vil positionerne fryses fast – for eller imod – eller vil spiritualiseringen brede sig viralt, dvs. ikke-planlagt eller ukontrolleret til alle skoletyper og niveauer, eller vil den uddø af sig selv og blive erstattet af nye exploitationsområder af materiel eller immateriel karakter?

7. Spiritualiseringen i skolen

Hvis vi vil besvare problemformuleringens spørgsmål om, hvordan vi kan forklare spiritualiseringen i skolen, og hvilke konsekvenser den kan få, så kan vi gå tilbage til modellen over de reelle subsumptioner. Den femte reelle subsumption, Det spirituelle arbejde indebærer, at menneskers åndelige eller religiøse søgen kommodificeres, kommercialiseres og kapitaliseres, dvs. gøres til varer, der kan sælges på et marked med profit. Det muliggøres af nye former for videnskabelig indsigt, her neurovidenskaben og hjernescanningerne og nye (revitaliserede) selvteknologier som meditation, yoga mv. Men det indebærer også en revitalisering af etik, mystik og metafysik, der inden for en moderne oplysningsdiskurs er blevet betragtet som overtro. "Der er mere mellem himmel og jord", som Aupers & Houtmans respondenter siger. Vi gentager fra model 1:

5. RS	SPIRITUELT ARBEJDE	Menneskers åndelige eller religiøse søgen	Neuro-sciences, Meditationsteknikker Revitalisering af etik, mystik og metafysik.	"Transglobalt"
-------	--------------------	---	--	----------------

Model 5

Med hensyn til hvilke konsekvenser en sådan form for spiritualisering kan få, så vil det patenterede *koncept* logisk være det næste skridt, hvis vi ser på det rent forretningsmæssigt. De forskellige spirituelle teknikker kan patenteres som lukkede koncepter, der kan sælges og købes af private eller af privat-offentlige joint-ventures. Det aktuelle eksempel er mindfulness. Men set fra en kommerciel vinkel er misteltenen, at vi har at gøre med immaterielle produkter – teknikker, som kan *kopieres*, fordi enhver kan lære dem (fra sig) og benytte sig af dem uden at skulle købe adgangskort til et helsecenter, en særlig app eller en net-instruktion. Så hvis man gerne vil lave en forretning ud af det, så foreligger der et stort arbejde med at markedsføre de spirituelle varer som noget specielt virksomt, der giver adgang til specielt eksklusive fællesskaber og en speciel eksklusiv selvoptimering, der evt. kan bidrage til et optimeret CV.

Men spiritualiseringen kan som sagt ikke kun ses som forretning. Den kan også med Nikolas Roses Michel Foucault-inspirerede øjne ses – og legitimeres – som bio-magt, en kombination af *system- eller styringsteknologi og selv-teknologi*. Med de spirituelle praksisser får sundhedssystemet råd til at håndtere den galoperende folkesygdom stress,

man ellers er rådvild over for, og uddannelsessystemet får redskaber til at "få børnene kølet ned" og skabt "ro i klassen" – også kaldet disciplin eller klasseledelse. Måske er spiritualiseringen simpelthen et nødvendigt modtræk mod den samfundsmæssige, organisatoriske og personlige hyper-acceleration, Hartmut Rosa beskriver (Rosa 2014; Janning 2019).

Endelig er der den tredje mulighed, jeg nævnte. Spiritualiseringen kan forklares som udtryk for modvilje og modstand mod en rationalistisk og rationaliserende skolepolitik og -praksis.

Det afgørende bliver nu, om vi har at gøre med tvang eller tilbud. I hvilket omfang bliver spiritualiseringen tilbud, man ikke kan afslå, hvis man ikke vil udsætte sig selv for noget værre? Og i hvilken grad bliver de spirituelle aktiviteter respektfulde tilbud om ro og religiøs refleksion, der kan åbne for det, Ulrike Prokop kaldte for "de utopiske horisonter"? Muligheder for at forestille os og forberede os på, hvordan vi kan realisere en fantastisk skole.

Men nu må vi ikke glemme Sigurd. Hvordan går det egentligt med ham?

"Efter at Sigurds far havde set Sigurd bodyscanne, tog Sigurds forældre emnet meditation og religion op på næste forældremøde på skolen. Det udløste en heftig debat. Nogle mente, at skolen skulle koncentrere sig om at lære børnene at skrive og regne i stedet for alt det "humba mumba". Andre mente, at det var godt, at børnene udviklede sig ved at stifte bekendtskab med mange forskellige måder at tro på. Nogle uger senere havde Sigurds forældre en forældresamtale med nogle af Sigurds lærere. Lærernes udspil var, at Sigurd er temmelig urolig, har svært ved at koncentrere sig og forstyrrer resten af klassen. De havde oplevet, at mindfulness-teknikkerne var med til at "køle ham ned". Men hvis han ikke fik mere ro på, ville de anbefale, at han blev indstillet til psykologerne til udredning for ADHD. På vejen hjem er forældrene stille: "Aum, aum. ZIP, ZIP" eller Retalin? Måske skulle de prøve lidt endnu. Men i løbet af skoleåret beslutter de, at Sigurd skal skifte til en lilleskole, som nogle af deres kolleger er ved at oprette. Det er en "Grøn Skole", der satser på, at børnene skal opholde sig så meget som muligt i naturen, bruge deres kroppe og lære om økologi og naturbeskyttelse. Sigurds forældre vil gerne medvirke til at etablere skolen og håber, at Sigurd vil få glæde af den. Foreløbigt glæder han sig til hver skoledag".

REFERENCER

- Abrahamsen, M., & Hjort, K. (2017). Baglæns på Høje Høje - om løn, karriere og mellemlidelse. *Gymnasiepædagogik*, 105-116.
- Allerup, P. (2017). *Tallene viser forskellen mellem private og offentlige skoler*. Retrieved from <https://www.altinget.dk/uddannelse/artikel/professor-tallene-viser-forskellen-mellem-private-og-offentlige-skoler>.
- Analyse og Tal FMBA. (2017). *Friskolernes elever*. Kbh.: Dansk Friskoleforening.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. (2018). *Den sociale arv afspejler sig tydeligt i børns karakterer*. Kbh: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 4. (2019a). *Danmark er et af de lande, hvor flest børn går i privatskole*. Retrieved from <https://www.ae.com>.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd b. (2019b). *Børn bor i opdelte nabolag*. Retrieved from https://www.ae.dk/sites/www.ae.dk/files/dokumenter/analyse/ae_born-bor-i-opdelte-nabolag.pdf.
- Andersen, I. G. et al (2019): *Forældres Skolevalg* Århus: Århus Universitetsforlag
- Aupers, S., & Houtman, S. (2007). The Spiritual Turn and the Decline of Tradition. *Journal of the Scientific Study of Religions Vol 46, no 3*, pp. 305-320.
- Børne- og Undervisningsministeriet. (2019). *Folkeskolens Formål*. Retrieved from <https://www.uvm.dk/folkeskolen/folkeskolens-maal-love-og-regler/om-folkeskolen-og-folkeskolens-formaal/folkeskolens-formaal>.
- Birk, C. (2017). "Den alternative tro har bidt sig fast hos danskerne". *Kristelig Dagblad* 20-07-2017.
- Dagblad, K. (2008). *Muslimske børn indtager katolske skoler*. Retrieved from <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/muslimske-born-indtager-katolske-skoler>.
- Danmarks Lærerforening. (2019). *Stigende andel af børn i privatskole, men ikke i København*. Retrieved from <http://www.klfnet.dk/aktuelt/nyhed/artikel/stigende-andel-af-boern-i-privatskoler-paa-landsplan-men-ikke-i-koebenhavn/>.

Dansk Center for Mindfulness. (2018). *Dansk center for mindfulness*. Retrieved from <http://mindfulness.au.dk/>.

Dansk Friskoleforening. (2017a). *Friskolernes elever – register-baseret registrering af fri- og folkeskoleelevernes sociale baggrund*. Retrieved from https://www.friskoler.dk/fileadmin/filer/Dansk_Friskoleforening/Presse_og_politik/Analyser_og_unders%C3%B8gelses/Friskolernes_elever_april_2017.pdf.

Dansk Friskoleforening. (2017b). *Friskolernes Elever*. Retrieved from https://analyseogtal.dk/wp-content/uploads/2019/01/AT_Friskolernes_elever_2017.pdf.

Datavarehuset - styrelsen for ITog læring. (2018). *Datavarehuset*. Retrieved from <http://www.stil.dk>.

Elkjær, J. B. (2017). *Danskerne dropper religion - antallet af ikke-troende er i stærk vækst*. Retrieved from nyheder.tv2.dk.

Epinion. (2017). *Hvad lægger forældre vægt på, når de vælger skole?* København: Undervisningsministeriet og Forældre og Skole.

EVA. (2016). *Udskrivning af elever på de frie grundskoler*. Retrieved from https://www.eva.dk/sites/eva/files/2017-08/Udskrivning%20af%20elever_.pdf.

EVA. (2019). *Udskrivning af elever på frie grundskoler, efterskoler og frie fagskoler*. Retrieved from <https://www.eva.dk>.

Folkeskolen. (2018). *Religionslærerformand: Mindfulness er diffus buddisme*. Retrieved from <https://www.folkeskolen.dk/647659/religionslaererformand-om-mindfulness-diffus-buddisme>.

Folkeskolen. (2018). *Stigende andel af børn i privatskole, men ikke i København*. Retrieved from <http://www.klfnet.dk/aktuelt/nyhed/artikel/stigende-andel-af-boern-i-privatskoler-paa-landsplan-men-ikke-i-koebenhavn/>.

Folkeskolen. (2016). *Minister vil bekæmpe social kontrol - men ikke bederum*. Retrieved from <https://www.folkeskolen.dk/598530/minister-vil-bekaempe-social-kontrol---ikke-bederum>.

Folketinget. (2012). *Lov om folkeskolen lov. nr. 1445*. Retrieved from <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=196651>.

Folketinget. (2010). *Forslag om forbud mod forkyndelse i folkeskolen*. Retrieved from <https://www.ft.dk/samling/20091/beslutningsforslag/B127/BEH1-75/forhandling.htm>.

Folketinget. (2019). *Bekendtgørelse af lov om*. Retrieved from <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209946#id6ec9401a-0b51-466d-9cbf-f53cb4429849>.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge*. NY: Vintage.

Frie Grundskoler. (2017). *En Femtedel af Eleverne på de Frie Grundskoler går på en Religiøs Skole*. Retrieved from <https://www.fsl.dk/presse/pressemeddelelser/en-femtedel-af-eleverne-pa-de-frie-grundskoler-gar-pa-en-religios-skole/>.

Friskolerne. (2019). Retrieved from <https://www.friskoler.dk/hvad-er-en-friskole/fakta-og-myter-om-friskoler/>.

Friskolerne. (2019). *Fakta og Myter om Friskolen*. Retrieved from <https://www.friskoler.dk/hvad-er-en-friskole/fakta-og-myter-om-friskoler/>.

Hansen, M. (2018). Buddhistisk praksis har sneget sig ind i folkeskolen. *Kristeligt Dagblad*.

Hjort, K. (2012). *Det Affektive Arbejde*. København: Samfundslitteratur.

Hjort, K. (2013a). Farvelfærdsstaten. *Kappe til doktordisputats*. Odense: Syddansk Universitet, Det Humanistiske Fakultet.

Hjort, K. (2013b). Det affektive arbejde og adgang til omsorg. *Dansk Sociologi nr 3 24.årgang*, p. 12.

Janning, F. (2019). Lærere og pædagoger bør bruge mindfulness i undervisningen. *Dagbladet Information*. København.

Jensen, B. (2005). *Kan daginstitutioner gøre en forskel? – fra institutioner set i lyset af et kompetence- og eksklusionsperspektiv*. Kbh: Danmarks Pædagogiske Universitet. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Jensen, B. (2007). *Social Arv, Pædagogik og Læring*. København: Hans Reitzels forlag.

Köningsfelt, A. (2016). *Flertal af danskerne: Religion er ikke meget vigtigt i mit liv*. Retrieved from dr.dk/.

Korsgaard, O. (2012). *Kampen om Folket - et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. Kbh: Gyldendal.

Kristeligt Dagblad. (2008). *Muslimske Børn Indtager Katolske Skoler*. Retrieved from <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/muslimske-børn-indtager-katolske-skoler>.

Lederindsigt. (2019). *Mission Vision Maal Værdier*. Retrieved from <https://lederindsigt.dk/vaerktoejer-skabeloner/ledelse-og-organisation/mission-vision-maal-og-vaerdier/>.

Lind, A. (2017). *Fokeskolen skal være det naturlige førstevalg*. Retrieved from <https://www.altinget.dk/uddannelse/artikel/s-folkeskolen-skal-vaere-det-naturlige-foerstevalg>.

Lund, J. S. (2016). *Den sociale arv er blevet stærkere i Danmark*. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

NLP huset. (2019). Retrieved from <https://www.nlphuset.dk/uddannelser/mindfulness/>.

Marx, Karl (1867). *Capital. A Critique of Political Economy. Volume One*. London: Penguin.

Olsen, L. e. (2014). *Klassekamp fra oven - den danske samfundsmodel under pres*. København: Gyldendal.

Pedersen, S. T., & Caspersen, S. (2018). *Den Sociale Arv afspejler sig tydeligt i børns karakterer*. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

Prokop, U. (1975). *Kvindelig Livssammenhæng [Femail Lifecontext]*. Randers: GMT.

Putnam, R. D. (2016). *Our Kids - The American Dream i Crisis*. NY: Simon & Schuster.

Regeringen. (2019). *Folkeskolens Formål*. Retrieved from <https://www.uvm.dk/folkeskolen/folkeskolens-maal-love-og-regler/om-folkeskolen-og-folkeskolens-formaal/folkeskolens-formaal>.

Regeringen. (2017a). <http://mindfulness-i-skolen.nu/>. Retrieved from <https://www.regeringen.dk/media/5891/aftaletekst-sats-nov-sum2018.pdf>

Regeringen. (2017b). Retrieved from <https://www.regeringen.dk/media/4291/aftale-satspuljen-sundhedsomraadet-2018-2021.pdf>.

Risbøl, S. (2019). *Forstå konflikten omkring Friskolernes Økonomi*. Retrieved from <https://skoleliv.dk/nyheder/art7209247/Forsta-konflikten-om-friskolernes-okonomi>.

Rosa, H. (2013). *Social Acceleration - A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.

Rose, N. (1999). *Powers of Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schanz, H. J. (1973). *Til rekonstruktion af den politiske økonomis omfangslogiske status*. . Århus: Modtryk.

Skole og Forældre. (2018). *Undervisningspligt*. Retrieved from <http://skole-foraelde.dk/artikel/undervisningspligt>.

Skole og Forældre. (n.d.). *Hjemmeundervisning*. Retrieved from www.skole-foraelde.dk.

Skoleliv a. (2019). *Der er brug for et socialt taxameter*. Retrieved from <https://www.dlf.org/media/10705275/kl-arbejdsudbud-og-rekruttering-2017.pdf>.

Tagmose, A. (2016). *Hver fjerde danske tror på engle. Epinion for DR og Politiken*. Retrieved from <http://www.dr.dk>.

Thomsen, H. J. (1975). *Ansats til en begribelse af dobbeltlogikken hos Marx*. . Århus: Århus Universitet, Institut for Idehistorie.

Undervisningsministeriet. (2018a). *Frit Skolevalg*. Retrieved from <https://uvm.dk/folkeskolen/fag-timetal-og-overgange/skolestart-og-boernehaveklassen/frit-skolevalg>.

Undervisningsministeriet. (2018b). *Undervisningsvejledning for faget kristendomskundskab*. Retrieved from <https://www.emu.dk/sites/default/files/2018-12/GSK.%20Vejledning.%20Kristendomskundskab.pdf>.

Undervisningsministeriet. (2019). *Elevtal i Grundskolen*. Retrieved from <https://uvm.dk/statistik/grundskolen/elever/elevtal-i-grundskolen>.

Via.dk. (2019). *Folkeskolen skal være et alternativ til folkeskolen*. Retrieved from <https://www.via.dk/om-via/presse/artikler/friskolerne-skal-vaere-et-alternativ-til-folkeskolen>.

NOTER

¹ Alle faktuelle oplysninger er korrekte. De er hentet fra DCM og NLP-husets egne hjemmesider 08-11-2019, men placeret i en fiktiv ramme.

² NLP-huset er en privat uddannelses- og kursusvirksomhed, der arbejder med Neuro-Lingvistisk Programmering. NLP-huset er stiftet og drives af ejeren Sofia Manning i 2001.

³ Modellen er også bragt i *Dansk Sociologi*, 24. årgang, nr. 3, november 2013, udgivet af Dansk Sociologiforening København, i artiklen "Det affektive arbejde og adgangen til omsorg" (Hjort 2013 b).

⁴ I forbindelse med antal og fordeling af elever i de forskellige skoletyper er det vigtigt at være opmærksom på, at en del elever går på specialskoler og i dagbehandlingstilbud eller evt. benytter retten til hjemmeundervisning.

⁵ Indvandrere er født i udlandet. Ingen af forældrene er både danske statsborgere og født i Danmark. Efterkommere er født i Danmark. Ingen af forældrene er både dansk statsborger og født i Danmark. Definitionen er hentet fra Udlændinge- og Integrationsministeriets integrationsbarometer (<http://integrationsbarometer.dk/det-nationale-integrationsbarometer/statistiske-definitioner>).